

Hatos Pál

Válasz Apor Péter, Bódy Zsombor és Egry Gábor Rosszfiúk világorradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története című akadémiai nagydoktori értekezésem bírálatára

Mindenekelőtt köszönöm opponenseimnek, hogy elfogadták a Bizottság felkérését és részletes bírálatban részesítették benyújtott doktori értekezésemet. Hálásan köszönöm, hogy mindhárman nyilvános tárgyalásra alkalmasnak minősítették a megbírált művet. Bírálóim kedvező ítéletének indokai különbözőek voltak, Apor Péter szerint értekezésem „folyton folyvást új kérdések felé irányítja az olvasót, gondolkodásra készítet és lépten-nyomon vitára ingerel [...] fontos kérdésekben kezdeményez vitát és [...] ily módon új kutatási irányok ösztönzője,” és „vajon várható-e több bármely társadalomtudományos munkától?” Bódy Zsombor szerint az „elbírálandó munka historiográfia helyét, a teljesítményt [...] nem egyszerűen a bírálónak kell körülírnia, a fogadtatás és a témára vonatkozó kutatások során az már kezd kirajzolódni a szakmában. A munka több mint félezer oldalra rúg, a feldolgozott szakirodalom, a könyvészeti és levéltári források mennyisége pedig imponáló, és előrebocsáthatom, hogy minden kritikai észrevétel ellenére a könyv fogadtatása már önmagában megmutatja szakmai értékét.” Egry Gábor értékelése pedig arra utal, hogy a kötet legfontosabb megkülönböztető jegy[e], a prózai megformálás [...]; és „stílus vagy prózai megformálás kérdésében [...] Hatos kiemelkedőt nyújt.”

Ahogy pozitív ítéleteit különböző indokokra alapozza a három opponensi vélemény, úgy kritikai megállapításaiban is szembetűnő opponenseim kritikai megállapításainak egymást sokszor nem fedő pluralitása, sőt heterogenitása. Miközben Bódy Zsombor több esetben is kritikája célkeresztjébe állítja a „könnyedén papírra vetett” máshol „könnyű tollal megfogalmazott hasonlatokat”, tehát a megformálás kérdését, addig Egry Gábor arra hívja fel a figyelmet, hogy „Hatos tudatosan foglalkozik az elbeszélés szerepével, az irodalmi megformálás jelentőségével a történetírásban, a történeti értelmezésben.” Míg Egry Gábor szerint Hatos „az egyéni döntéseket nagymértékben pszichológiai tényezőkre vezeti vissza – ami nem veszélytelen, viszont az olvasónak szorosabb kapcsolódást kínál a történeti eseményhez és szereplőihöz.” addig Bódy Zsombor szerint „a múlt embereinek horizontjába való behelyezkedés lehetetlenségének belátása vezetett egykor ahhoz, hogy a kutatók a legkülönbözőbb értelmező módszerekhez, fogalmakhoz, elméletekhez folyamodtak, vagy később ahhoz, hogy az egykori valóság nyelvi közvetítettségét – a szavak hatalmát – tegyék meg a vizsgálódásuk tárgyává.” Míg Bódy Zsombor azt veszi észre, hogy „felvillantott források értelmezése sokszor rövidre zárt,” addig Egry Gábor úgy összegez: Hatos „elemzései alaposak

Hatos Pál

Válasz Apor Péter, Bódy Zsombor és Egry Gábor Rosszfiúk világforradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története című akadémiai nagydoktori értekezésem bírálatára

és részletesek.” Bódy és Egry ellenkezőleg értékeli 1919 egykori szocialista kultuszának egyik látványosan zavarbaejtő ellentmondását, a munkásállam munkától menekülő munkásairól szóló általam idézett leírásokat is. Míg Egry szerint „Hatos jó érzékkel emeli ki a Tanácsköztársaság által deklarált munkásuralom paradoxonát, azt, hogy a munkások a proletárdiktatúrában nem dolgozni szeretnének [...] hanem pihenni és élvezni az életet,” addig Bódy kritikusan teszi szóvá, hogy értekezésemben „olyan megállapításokba ütközünk, mint például, hogy a ’famunkásokat, a vasasokat, a nyomdászokat és az építőmunkásokat, akiknek végső álma nem a termelőeszközök társadalmi tulajdona volt, hanem a munkátlanság.” Majd felteszi a kérdést: „Honnan tudni, mi volt egész foglalkozási csoportok álma?”

Hasonló divergencia mutatkozik meg opponenseim között a zsidóság és a Tanácsköztársaság szerepét elemző fejezet megítélésében. Egry Gábor szerint „...ez a fejezet meglehetősen túlírtnak tűnik, és nem csak a végkövetkeztetések inkább konvencionális volta felől nézve. (A tanácskormány zsidó többségű volt az antiszemiták szerint, de a szociológia és nacionalizmuskutatók etnikai kategóriái felől nézve aligha, ahogy tagjai belső azonosulása szerint sem. A zsidó fogalma a korszakban is helyezethez kötött és változó volt, az antiszemita beszéd trópusait pedig maguk a kommunisták is használták. Nem a zsidóságuk miatt lettek kommunisták és vezettek be erőszakos diktatúrát, hanem azért, mert kommunisták voltak. Nehéz belátni miért kellett ennek kifejtésére egy egész fejezet, ami önmagában is azt sugallja, hogy a kérdés társadalomtörténetileg fontos, nem pedig történetpolitikai értelemben.” (Lefordítva magam számára, Egry szerint felmondom a történettudományban uralkodó konszenzuális véleményt.) Ezzel szemben Apor Péter bírálatá szerint a „zsidóuralom” legendáival foglalkozó fejezet „[a] munka érvelése szempontjából különösen tanulságos [...] A szerző értelmezésében a judaista vallástörténetben gyökerező, a megváltást elkerülhetetlenül a régi világot gyökeresen átalakító új eljövételéhez kötő hit, olyan kulturális-társadalmi értelemben zárt hagyomány, amely ugyan a zsidó diaszpóra lét és üldöztetés kézzelfogható tapasztalataira adott valós válasz, a tágabb társadalmi szövet egészére azonban csupán mesterségesen kivetülő és erőszakkal ráhúzható elmélet. Miközben a judaizmusból eredeztethető társadalmi messianizmus alapvető jelentőségre tesz szert a Tanácsköztársaság értelmezése során, a könyv elhanyagolja a kommunizmus, mint a történelmi folyamatok végén szükségszerűen bekövetkező beteljesülés világi üdvtörténete számára nélkülözhetetlen keresztény eszkatológia hasonlóan alapos tárgyalását. Ebben az összefüggésben azonban így

Hatos Pál

Válasz Apor Péter, Bódy Zsombor és Egry Gábor Rosszfiúk világorradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története című akadémiai nagydoktori értekezésem bírálatára

óhatatlanul felmerülhet a kérdés, hogy a szándékai szerint a kommün és a zsidók kapcsolatának antiszemita mítoszait szétfoszlató elemzés végső soron nem éppen ezeket erősíti-e újra.” Lefordítva magam számára: interpretációs javaslatom, amely a zsidó messianizmusnak – Apor Péter bírálatára szerint legalábbis - alapvető jelentőséget tulajdonít, szándékaim ellenére is előítéleteket táplálhat. A kritikus álláspontok divergenciája az értekezés összefoglaló megállapítások során is megmutatkozik, míg Apor Péter szerint „Hatos Pál könyve a magyarországi proletárdiktatúra darabjaira szedett és újra összerakott története fontos kérdésekben kezdeményez vitát és lehet ily módon új kutatási irányok ösztönzője”, - ebben hasonlóan értékeli Bódyhoz, - addig Egry Gábor szerint „Hatos munkája – bár nem nélkülözi az új megállapításokat sem –, alapvetően szintetizáló jellegű, és fő állításait tekintve konvencionális. [...] Következtetései mérsékeltek és mértéktartóak, de [...] még a legmerészebbek sem állnak messze a historiográfiában már jelenlévő – és Hatos által pedáns módon idézett – munkák állításaitól.”

Az idézett példákban felmerült konkrét kritikákra következőkben igyekszem visszatérni, de előljáróban azt is szeretném jelezni, hogy a jelzett kritikai divergencia/pluralitás talán nem véletlen, hanem az olvasói, s a kritikus minőség olyan, ha tetszik intézményes velejárója, amelynek a működését az elmúlt évtizedek posztmodern episztemológiája is exponálta, sőt már a strukturalizmus virágkora óta tudjuk, mennyire nem csupán a szerzőé, hanem sokkal inkább az olvasóé a mű, mégha azt a radikális megállapítást, amelyet Roland Barthes oly hatásosan fejezett ki *A szerző halálában*: „az írásnak csak akkor lesz jövője, ha megfordítjuk a mítoszt: az olvasó születésének ára a szerző halála!” - nem is fogadjuk el teljes egészében. De azt feltételezhetjük, hogy bizonyos esetekben az olvasói közösség jelentősebb determináló hatással bír az olvasás és a kritika minőségére, mint a szerzői és a kritikus pozíció szembenállása. Nem csak a fikcionális, de a nem-fikcionális művekben, így a történeti munkák esetében is. Ahogy fentebb már utaltam rá, a befogadó szakmai közeg, az olvasói tapasztalat Bódy Zsombor számára egyenesen kiindulópontként szolgált, amikor bírálatára elején arról szólt mennyire más egy szöveg első olvasójának lenni, s ettől eltérően egy olyan szöveggel foglalkozni, mint az enyém, amelynek már jelentős receptív és kritikai utóélete van, s leszögezi, hogy „a könyv fogadtatása már önmagában megmutatja szakmai értékét.” Hozzáteve, hogy “saját bírálatomat nem tudom függetleníteni attól, hogy a szakmai közeg hogyan fogadta a könyvet.” (Lefordítva magam számára, ha egy könyvet olvastak már előttem, akkor azt máshogy olvasom, mintha

Hatos Pál

Válasz Apor Péter, Bódy Zsombor és Egry Gábor Rosszfiúk világorradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története című akadémiai nagydoktori értekezésem bírálatára

nem ismerek engem megelőző olvasót. S minél többen olvasták, annál erősebb lesz a recepció befolyása az olvasói tapasztalatra. Azaz nem a szerzővel elsődleges az olvasó kapcsolata, hanem az előtte és utána következő olvasókkal. S az olvasó helyére - némi fenntartással - a kritikust is behelyettesíthetjük.)

Úgy érzem mindezek kifejezése szükséges volt azelőtt, mielőtt az opponenciákban megfogalmazott érdemi kritikákra és kérdésekre részleteiben rátértem volna. Most viszont ezek következnek. Hosszan, hiszen az MTA Doktori Szabályzata 42 § (6) bekezdése értelmében „a kérelmezőnek érdemi választ kell adnia a hivatalos bírálatokra és valamennyi, előzetesen írásban benyújtott érdemi szakmai kérdésre és kifogásra,” s mivel bírálóim ezekkel is bőségesen megtiszteltek, igyekszem mindegyikre megfelelni. Értekezésem opponenseim által hol hangsúlyozott hol implicite kifejezett jellemvonása, hogy narratív szöveg. Ismerve és évtizedek óta nagyrabecsüléssel követve munkásságukat, azt kell mondanom, talán különösebb kockázat nélkül, hogy ők eddig nem, s feltehetőleg ezután sem határoznák meg historikus önazonosságukat narratív történelemszöveggé. Mindez itt és most azért fontos, mert ahogy Lawrence Stone klasszikus tanulmányában a narratív történetírás reneszánszáról gondolkodva megjegyezte: „A történelemnek mindig is sokféle irányzata volt, és ez így is kell maradnia, ha a jövőben is virágozni akar. Bármely műfaj vagy iskola diadala végül mindig szűk látókörű szektarianizmushoz, önimádathoz és önmagunk dicsőítéséhez, a kívülállók iránti megvetéshez vagy zsarnoksághoz, valamint egyéb kellemetlen és önmagunkat károsító tulajdonságokhoz vezet.”¹ (Egész pontosan, vagyis szó szerint, angolul és angolosan azt írta, a történelemnek mindig sok udvarháza volt...., s ez a sokfajta asszociációt elindító metaforikus megfogalmazásból fakadó s jelentős fordítási nehézséget eredményező kijelentés önmagában is megvilágító erejűen illusztrálja a történetírásnak, mint metahistorikus fogalmi készletekkel dolgozó tudományos praxisnak a nyelv metaforikus természetével sziszifuszi küzdelmet folytató nehézségeit.) Mindez itt és most azért is fontos, mert az opponenciákban – főleg Bódyéban, s kisebb mértékben Egryében - kikristályodó kritikai megjegyzések közül a legsúlyosabbat abban a feltevésben érzem, hogy az általam művelt narratív történetírás szemben

¹ „History has always had many mansions, and must continue to do so if it is to flourish in the future. The triumph of any one genre or school eventually always leads to narrow sectarianism, narcissism and self-adulation, contempt or tyranny towards outsiders, and other disagreeable and self-defeating characteristics” Lawrence Stone: The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History Past & Present , Nov., 1979, No. 85 (Nov., 1979), 5.

Hatos Pál

Válasz Apor Péter, Bódy Zsombor és Egry Gábor Rosszfiúk világforradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története című akadémiai nagydoktori értekezésem bírálatára

áll a „pontos fogalmi apparátussal” dolgozó társadalomtörténetírással, s ez a szembeállítás egyben ítélet is, amely szerint a narratív történetírásnak deficitese a tudományos értéke. Másképpen: az elméleti belátásokra fittyet hányó – szerintem: legfeljebb látszólag fittyet hányó - narrativitás kevésbé lehet tudományosan hiteles, mint a társadalomtörténeti elemzés. Ahogy Bódy Zsombor írja: „[szövegemben] az egyes csoportokat rendszerint nem társadalomtörténeti elemzés azonosítja és írja körül, inkább a narráció által megteremtett elvont típusok ezek.” Máshol pedig azt veti fel, hogy “nem biztos, a fogalmak pontos használatáról, akkurátus elemző eljárásokról való lemondással a megfogalmazott törekvésnek megfelelően mindig sikerül jelen lenni az egykori jelenben.” Úgy vélem ennek az alapvető kritikának csak további folyamánya az a szemrehányás, hogy nem idézek módszertant, elméleti munkákat. Ez utóbbi hiányt nemcsak Bódy, Egry Gábor is szóvá teszi egy helyen², - “hasznos lett volna [...] feltárni az elbeszélő stratégiát, miként befolyásolja az értelmezést a választott megformálás, az alkalmazott irodalmi eszközök” - bár ő ugyanakkor hozzáfűzi, hogy “a szerző más alkalmakkor, tudatosan foglalkozik az elbeszélés szerepével, az irodalmi megformálás jelentőségével a történetírásban.” Nos, abban az értelemben tényleg nem foglalkoztam elméleti megfontolásokkal, hogy szándékosan nem terheltem meg historiográfiai-módszertani fejezettel a munkám elejét, szándékosan nem választottam magamnak módszertani Ciceronét a Tanácsköztársaság történetéről szóló szintézisem írásakor, - egyébként ilyet elődöm, Hajdu Tibor sem tett 1969-es monográfiájában, hacsak a tág értelemben vett “marxista történetírásunkat” önmeghatározást nem fogadjuk el - hanem a bevezetésben, majd a szövegtestben itt-ott, történetekbe, elbeszélésekbe ágyazottan vettem fel a korszakra vonatkozó kérdések és problematizációk, s a velük kapcsolatos módszertani döntések sokaságát. A kötet végén pedig Bódy állításával ellentétben historiográfiai áttekintést is nyújtok.

² Egry szerint „Nem csak az olvasó kedvéért lett volna ez hasznos. A Tanácsköztársaság legújabb historiográfiájában, Csunderlik Péter munkáiban éppen ez az egyik kiemelt elemzési szempont. De Csunderlik ennél messzebb is megy. Saját Tanácsköztársaság történetét – részben Bahtin nyomán, bár Hayden White elméletére alapozva – már a címadásával is – Vörös farsang – tudatosan be is sorolja egy elbeszélési módba. Ez viszont a saját elbeszélés metahisztóriai helye mellett magát a Tanácsköztársaságot is kultúrtörténeti kontextusba helyezi. Az nem más, mint a középkori karneválok teljes mértékben felfordult, de rövid idő múlva a megszokott kerékvágásba visszazökkenő, és ezzel részben a társadalmi viszonyokat is stabilizáló eseménysora. Hogy ez mennyire igaz vagy sem, illetve miként hoz létre ez az elbeszélési mód és emplotment egy másik történetet – ha valóban létrehoz – mint amit Hatos mond el, vagy a Rosszfiúk világforradalma is csupán egy karnevál, talán az is megért volna talán néhány bekezdést.” A gond ezzel csupán annyi, hogy Csunderlik Péter Tanácsköztársaságról szóló kötetei értekezésem leadása után jelentek meg.

Hatos Pál

Válasz Apor Péter, Bódy Zsombor és Egry Gábor Rosszfiúk világforradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története című akadémiai nagydoktori értekezésem bírálatára

Ennek során bőven akadtak elméleti idézetek/hivatkozások Jacques Lacantól Hannah Arendtig és Alexandre Kojève-től Eelco Runiáig, s természetesen igyekeztem a Tanácsköztársaságra vonatkozó filológiai és történészi tézisekhez is kritikusan kapcsolódni. (Ezt Egry kifejezetten is nyugtázza) Miközben joggal kérhető számon, hogy miért maradt el a saját elbeszélés “metahistorikus helyének” meghatározása, úgy érzem ennek pozíció-kijelölésnek a mellőzését is támogathatják erős érvek, például hogy igyekeztem elkerülni didaktikus szerkesztés unalomba fullasztó csapdáit. Követve Allan Megill és Donald N. McCloskey által a történetírás és retorika viszonyrendszer kapcsán megfogalmazott tanácsot, hogy ha a történetírás olyan vállalkozás, amely megéri a fáradságot, akkor meg kell tenni a szükséges [retorikai] lépéseket a közönség megszerzésére is, márpedig az a történetírás, amely megpróbál retorika nélkül érvényesülni, elveszíti az emberiséggel való társalgás képességét.³ S ezek a retorikai eszközök korántsem korlátozódnak a 19. század triumfalista historizmusának önelégült történelmi teleológiát támogató készleteire. Talán értekezésemben sem.

A történetírás manapság is a leginkább “hozzáférhető” társadalomtudomány. Ha úgy tetszik a hozzáférhetősége a demokratikus közösségi identitásunk egyik legfontosabb intellektuális alapja. Ráadásul a narráció és a társadalomtörténeti elemzés Bódy Zsombor által megfogalmazott szembeállítás nem feltétlenül indikálja a történészi munka tudományos minőségét. Egyrészt a “társadalomtörténet” fogalmára tett definíciós kísérletek maguk is szinte könyvtári módszertani megfontolást tesznek ki – így ez az egyszerű szóösszetétel, hogy “társadalomtörténeti elemzés” önmagában semmiképp sem utal valamilyen *sui generis* történetírási módszerre, egyáltalán nem egy magától értetődő diszciplináris útjelző. Inkább hívószó, mint definíció, inkább identitást jelöl, mint világos és félreérthetetlen episztemológiai választásokat. A történelem tanulmányozásának speciálisan “történelmi” módszere nem létezik, csak más tudományoktól kölcsönvett módszereknek a lenyűgözően sokrétű és szinte mindig eklektikusan érvényesülő sokasága. Ahogy Hayden White az újhistorizmusról szóló vita során megjegyezte: “Függetlenül attól, hogy a „történelmet” egyszerűen „a múltként” értelmezzük vagy ezen múlt dokumentarista emlékeiként vagy a múltról szóló megbízható információk hivatásos történészek által elrendezett egészeként, nincsen olyan kitüntetetten „történelmi”

³ Allan Megill, and Donald N. McCloskey: The Rhetoric of History In: John S. Nelson, Allan Megill, and Donald N. McCloskey (szerk.) The Rhetoric of the human sciences: language and argument in scholarship and public affairs, University of Wisconsin Press, 1987, 235.

Hatos Pál

Válasz Apor Péter, Bódy Zsombor és Egry Gábor Rosszfiúk világorradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története című akadémiai nagydoktori értekezésem bírálatára

módszer, amelynek segítségével tanulmányozni lehetne ezt a ‘történelmet’.”⁴ Ezzel azonban még nem válaszoltam meg teljesen Bódy kritikáját. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy bármit is értünk társadalomtörténeti elemzésen, bármiképpen is igyekszünk eljárásunkat módszertanilag objektívvé tenni, s kivonni a narrativitás kísértő árnyéka alól, mégsem tudjuk teljesen kiiktatni a narratív eljárás mód legfőbb jellegzetességét, a cselekményesítést. Ahogy Kövér György jegyezte meg nemrég egy kifejezetten nem narratív történeti MTA- doktori értekezés kapcsán, hogy “a kvantitatív történetírás mintha mégis képtelen volna szabadulni a narratív cselekményesítés paneljeitől.”⁵ (Mi másnak tulajdonítsam például az akkurátus fogalomhasználatot számon kérő opponensem bájosan evokatív metaforáját a vélelmezett hiányzó “historiográfiai tájképről” mint a metaforikus nyelvhasználat legyőzhetetlen hatalmának?)

A társadalomtudományi igényű magyarázatok, akármennyire is definiáltak, soha nem tudnak egyértelművé lenni, mert a fogalmi alapú deskripció mögött is mindig működnek a trópusok,. Ezek a trópusok rejtetten magukban hordozzák a történész eltitkolt/elhallgatott/elfojtott/rejtekező mondanivalóját, a Michel de Certeau-i “ki-nem-mondottat” (non-dit) - ha úgy tetszik, közérthetőbben, bár pontatlanabban – a történész ideológiai vagy intézményes konvenciókhoz igazodó választásait.⁶ Magam azzal a több klasszikus történelemelméleti gondolkodó által (Hayden White, Paul Ricoeur, David Carr⁷, M. de Certeau⁸ stb.) megfogalmazott állásponttal rokonszenvezek, amely úgy érvel, mivel a „történeti valóság” maga is csak narratív formákban/mintázatokban tárul elénk, azaz a múlt valósága úgy működik az emberi percepció számára, mint egy narratíva, így a róla szólni másként, mint elbeszélő módon, retorikusan aligha lehet.⁹ A „történetmesélésről” (storytelling) szóló klasszikus tanulmányában Hayden White a braudel-i és barthes-i narrativitáskritikákra válaszolva felteszi a „költői” kérdést: „Vajon biztosak lehetünk-e abban, hogy téves az a

⁴ Hayden White: Megjegyzés az újhistorizmushoz, (fordította: Nemes Péter) Helikon 1998/1-2, 37. (eredetileg Hayden White: *New Historicism: A Comment.* = *The New Historicism.* Ed. H. Aram Veenser. London, Routledge 1989. 293-303.)

⁵ Kövér György: *Opponensi vélemény Demeter Gábor Regionális fejlettségi viszonyok és területi egyenlőtlenségek a történeti Magyarországon, 1720-1910 (A hGIS és a kvantitatív történetírás lehetőségei és nehézségei)* című akadémiai doktori értekezéséről

⁶ Michel de Certeau: *L'écriture de l'histoire*, Paris, Gallimard, 1975, 78.

⁷ David Carr: *Time, Narrative and history* Bloomington, Indiana University Press, 1986, 16,34, 281.

⁸ Michel de Certeau: i.m. 8

⁹ „Historical and fictional narratives will reveal themselves to be not distortions of, denials of, or escapes from reality, but extensions and configurations of its primary features.” David Carr. i.m. 281.

Hatos Pál

Válasz Apor Péter, Bódy Zsombor és Egry Gábor Rosszfiúk világorradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története című akadémiai nagydoktori értekezésem bírálatára

felfogás, miszerint a történelmi események olyan formát öltenek és olyan jelentésstruktúrákat mutatnak, amelyeket jellemzően az olyan irodalmi műfajok közvetítenek, mint az eposz, a regény, a tragédia, a komédia és a bohózat, vagy – ahogy Braudel fogalmazott – ez „megtévesztő tévedés”? S meg is válaszolja: „Lehetséges-e, [...] hogy nemcsak a „csúcspontok”, hanem azok a cselekménytípusok is, amelyek különböző módon használják a „csúcspontot”, előfordulnak a „valóságban”, vagy legalábbis a „történelmi valóságban”, éppúgy, mint a „fikcióban” és a „mítoszban”?¹⁰ Magam számára ezt járható útnak tartom a gyakorlati történetírás mezején, s úgy érzem ezen az úton jártam értekezésem megírásakor. Meggyőződésem, hogy a Bódy Zsombor által értekezésem kapcsán idézett újhistorikusoknak – bár nagyon heterogén csoportról van szó, aligha lehet tehát az új historizmust, mint módszertani irányzatot kezelni – abban igaza van, a történetírói nyelv: poétikus, másképpen szólva, a modern történetírás legsajátosabb kelléktára, a könyv- és levéltári forrásbázison alapuló történetírói tevékenység - ebbe a csoportba tartozik értekezésem is, - az újhistorikusok számára paradigmaadó Michel Foucault által rehabilitált történelmi képzelet fogalmával is leírható: „A [történelmi] képzelet nem a valósággal szemben alakul ki annak tagadására és kompenzálására; a jelek között terjed, könyvről könyvre, az ismétlések és kommentárok közötti résekben; a szövegek közötti térben születik és alakul ki.”¹¹

A Bódy által nehezményezett szerinte „könnyű tollal” szórt jelzők és kortárs asszociációk is ezek eszközei értekezésemben. Az, hogy a kiemelt példák konkrétan miként vezetnek az olvasót teljesebb megértésre, vagy éppen vezetnek esetlegesen vakvágányra az olvasói recepciót, szerintem a narratívám egésze szempontjából érdemes megítélni. Bódy szerint az eredmény „vegyes.” Mindenesetre a „történelmi képzelet” eszköztárában - amelyet itt a „történelmi rekonstrukció” bevett fogalmának véleményem szerint pontosabb és talán autentikusabb szinonimájaként használok - ezek használata egyfajta összekötő műveletként, a szembeállítás és az összehasonlítás módszereként (művészeteként?) értelmezhető.¹² Az irodalomtörténeti tárdiszciplinák területén publikáló francia tudós, Laurent Demanze Michel Foucault nyomán

¹⁰ Hayden White: *Storytelling: Historical and Ideological* In *Uó: The Fiction of Narrative : Essays on History, Literature, and Theory, 1957-2007* (edited and with an introduction by Robert Doran). 281.

¹¹ „L'imaginaire ne se constitue pas contre le réel pour le nier et le compenser ; il s'étend entre les signes, de livre à livre, dans l'interstice des redites et des commentaires ; il naît et se forme dans l'entre-deux des textes. C'est un phénomène de bibliothèque.” Michel Foucault: *Un "fantastique" de bibliothèque* [1964], *Dits et écrits, tome I*, Paris, Gallimard, 2001, 323.

¹² Laurent Demanze: *L'imaginaire encyclopédique. Sur quelques usages contemporains de l'imagination Littérature*, Juin 2018, (No. 190), 19.

Hatos Pál

Válasz Apor Péter, Bódy Zsombor és Egry Gábor Rosszfiúk világorradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története című akadémiai nagydoktori értekezésem bírálatára

megfogalmazott állításával egyetértve azt gondolom, hogy az asszociatív analógia megfelelő alkalmazása az alternatív interpretációk keresésének termékeny módszere lehet: Kapu ahhoz, hogy új tudományos lehetőségeket nyissunk meg: ez a történetírás foucault-i „újvarázslásának” (réenchantment) projektje, nem álmodozással, hanem plauzibilis kapcsolatok és asszociatív kereszteződések révén.¹³ A szokatlannak ható analógiák alkalmazása - kellő filológiai felügyelet nyomán – új eredményekkel kecsegtető ismeretszerzési módként kapcsolódik be a historiográfiai interpretáció bonyolult játékába, nemcsak azért, mert beépíti a képzeletet a történeti tudás dinamikájába, hanem azért is, mert a szétszórt tudásterületek közötti reménybeli interakciók hasznos platformjaként szolgálhat.

Márcsak azért is, mert - ismét elsősorban H. White nyomán – úgy érzem, hogy a történetírás a megtörtént eseményeket – nem a valóságnak *megfelelően*, hanem legfeljebb a valós történetek szempontjából *plauzibilis* narratívába foglaltan - valószínűsíthetően - tudja leírni.¹⁴ A történeti megismerés e korlátossága azonban nem ad felhatalmazást a regényírói szabadosságra, de a múlt megismerésében, a források csoportosításában és értékelésében továbbra is érdemi segítséget tud nyújtani. Én bizonyosan nem ilyen szabadossággal jártam el. Úgy gondolom, pl. hogy 1919 március 20-21-e leírása narratívámban nemcsak az eddigi legminuciózusabb számbavétele a magyar politikatörténet e drámai 36 órájának, - főként Kunfi Zsigmond eddig csak elnagyoltan s pontatlanul tárgyalt szerepére vonatkozó források, s ténybeli közlések és hipotézisek előadásával - de plauzibilisebb magyarázatot ad Károlyi Mihály sokat vitatott szerepére is, mint pl. Hajdu Tibor méltán kanonizált korábbi, ám olykor olyan igazolhatatlan apologetikus anekdotákkal teletűzdelt elbeszélése, mint amely szerint Károlyi pl. felajánlotta volna a hatalmat Bethlennek, de ő ezt elutasította. Ám azzal is tisztában vagyok, hogy e 36 óra egy teljes fejezeten keresztül részletezett sűrű eseménytörténetének - vagy általában véve is az eseménytörténetnek - nagyon csekély történeti értéke van a történeti határpontokon átívelő kontinuitások historiográfusai számára, különben nem írta volna Egry Gábor kissé kajánul, hogy Hatost „...leginkább az érdekli, aláírta-e Károlyi a lemondását és miért húzták magukra a szociáldemokraták a kommunistákat az egyesüléssel egy koalíciós kormány helyett? Az viszont nem derül ki, hogy akkor történelmi véletlennek tekintjük-e a Tanácsköztársaságot.” Egry

¹³ uo.

¹⁴ „...the criterion to be employed in assessing the truth-value of the historical story is not so much that of literal correspondence as, rather, that of verisimilitude or plausibility.” Hayden White i.m., 288. L még ugyanebben a kötetben Historical Pluralism and Pantextualism, 233-235.

Hatos Pál

Válasz Apor Péter, Bódy Zsombor és Egry Gábor Rosszfiúk világorradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története című akadémiai nagydoktori értekezésem bírálatára

ironikus kritikája fontos szempontot vett fel. A történelmi véletlen fogalmával ugyan nem tudok mit kezdeni, ám a kosellecki értelemben vett „elmúlt jövők” felderítésének igenis van jelenbeli morális tétje, s ebben az események sűrű olvasatának kitüntetett szerepe lehet. Saját jelenünkben, ahol Bethlen István és Károlyi Mihály még mindig politikai igazodási pont egymással szemben álló értelmiségi-politikai táborok számára, van emlékezetpolitikai jelentősége annak, hogy Károlyi az ötvenes években írt, posztumusz kiadott emlékezéseiben megemlíti, - igazából ez az egyetlen hely, ahol megemlíti - hogy ezekben a döntő órákban Bethlennek felkínálta a kormányzás lehetőségét és felelősségét, amit az utóbbi állítólag visszautasított. Ha ez valóban így lett volna, akkor elég alaposan át kellene rendeznünk nemcsak Károlyi, hanem Bethlen államférfiúi ethosza köré font koszorúkat is. Van, aki meg is tette. A korszak egyik opponenseim által is idézett kutatója például ez alapján a feltételezés alapján minősítette Károlyit felelősségteljes, Bethlent pedig cinikus politikusnak több helyen is. A kortárs források azonban semmilyen formában nem támasztják alá, hogy Károlyi átengedte volna a süllyedő hajó kormánykerekeit konzervatív politikai vetélytársának, sokkal inkább arra, hogy Károlyi megpróbálta Bethlen és politikai barátainak a támogatását megszerezni, támogassák az antanttal való szembeszegülés politikájában, orosz szövetséggel, szocialista kormánnyal, kommunista miniszterekkel, mert ha nem, ő lemond, és jön a proletárdiktatúra. Azt gondolom a történelmi nézőpontok, s a belőlük kiinduló perspektívák polifonikus közösségében mind a drámai megszakítottságok, mind az öntudatlanul megélt, vagy csupán retrospektív módon kimutatható folytonosságok felidézése elfér.

Mégsem egyszerűen “az egykor volt valóságához való programszerű visszatérés” volt értekezésem célja, ahogy azt Bódy Zsombor feltételezi. Könyvem bevezetőjében azt írtam, “történész és olvasója persze nem tud az elporladt csontokba életet lehelni, de több esélye van az egykori jelenben valamiképpen jelen lenni, ha lehetőség szerint kerüli a morális ítéleteket.” Tehát nem azt írtam, hogy jelen lenni, hanem, hogy *valamiképpen* jelen lenni. Így is leszögezve a történelmi kijelentések - ideértve sajátjaimat is - viszonylagosságát. Azt is írtam, hogy “a történelmi elkerülhetetlenül beleolvassa saját jelenét elbeszélte történetébe, és így keríti hatalmába a múltat.” Tehát ambícióm semmiképpen sem egyfajta regényes időutazás volt, valamiféle naiv hit szárnyán történő visszavarázsolódás a múltba, s véletlenül sem a historizmus 19. századi gyakorlatára emlékeztető apodiktikus kijelentések megfogalmazása a múltból, hanem – értekezésem célját kifejtve kifejezetten hivatkozok is rá – Eelco Runia jelenlét-

Hatos Pál

Válasz Apor Péter, Bódy Zsombor és Egry Gábor Rosszfiúk világhorradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története című akadémiai nagydoktori értekezésem bírálatára

konceptiója mentén való gondolkodás. Történelmi módszerem, a bevezető címében is ki lett emelve: "közelítések." A "hiányban való jelenlét" konkrét megnyilvánulásait kerestem, azzal is tisztában lévén, hogy csak szavakkal dolgozhatunk a nyelven túli valóság tetten érésére is. Ennek példája volt a manapság kedvelt diskurzus-elemzés némely gyakorlatának problematizációja. Amikor a diskurzus-elemzés leleplezi a szavak hamisságát – pl. azt, hogy a Horthy-korszak pamfletjei Szamuely Tibor tetteit antiszemita keretben propagálták, azzal még nem érte el a történelmi kutatás határait. Csak félúton van, s akár fedősztorivá is lehet. Bódy kritikájából a "szavak csalárd hatalmával" kapcsolatos részt érdemes teljes terjedelmében idézni és kijelentéseimet konkrét történelmi és historiográfiai kontextusba helyezni, hogy megindokoljak, miért nem tudom elfogadni kritikáját: "A tettek szavakon keresztül maradtak ránk, de ettől még nem elég csupán a szavak csalárd hatalmáról beszélni, hanem újra és újra szembesülni kell a mögöttük álló horrorral is." Eddig idéz Bódy. Nálam ez viszont bevezetés csupán egy konkrét, manapság is nagyon forró emlékezetkritikai problémához, ugyanis így folytatom: „Szamuelynek mítosza van, aljas antiszemita mítoszok fonódtak rémtettei köré, de az elsődleges feladat a *proletárdiktatúra elbeszélése kapcsán* mégis csak e tettek szemébe nézni: – az 1919 június 24-én délután a dunapataji kötöző helyre érkező teljhatalmú kormányzótanácsai megbízottal, aki autójáról kiadja a parancsot az orvosoknak, hogy lőjék le a sebesülteket, vagy hogy temessék el élve őket.¹⁵ Az erőszak természetét nem tompítja viszonylagossága. Sem a vörös, sem a rákövetkező fehérterror megértéséhez nem elegendő csupán mértékéről tudni, s arról, hogy máshol, más országokban többet öltek vagy mások ordasabb eszmények nevében kínoztak." Ezért idézem fel egy konkrét, s mindeddig homályban hagyott történetnek, Fehér Imrének a IV. hadtest 40. vörösezrede parancsnokának a tragédiáját a kortárs források szembesítésével, annak az ezredesnek a tragédiáját, aki megpróbálta a megtorló erőszak spirálját megakadályozni, majd a tömeges mértékben elkövetett jogtalan erőszakot és

¹⁵ „Dunapataj község elején holtakat és sebesülteket találtam ott volt a vasasok egyik orvosa is. Míg ezzel foglalkoztunk megjött Szamuely népbiztos elvtárs autója is. Látva az ott fekvő sebesült parasztot, le akarta lövetni. Ami ellen mindketten minden emberi és orvosi érzésünk fellázadásával tiltakoztunk. Tovább sietében még azt mondta, hogy temessük el élve a halottak közé." Tél Ferenc orvosfőnök vallomása felvétel Bp-en 1919. július 9-én Fehér Imre az I. karhatalmi vörösezred ezredparancsnok szóbeli utasítására MNL MOL K 46- 605 f. II/4 i-2016 [1175] Tél Ferencel teljesen azonosan nyilatkozott július 4-én Tóth Péter a 40. vasasezred orvosfőnök-helyettese is. (A Forradalmi Kormányzó Tanács június 5-én hatalmazta fel Jancsik Ferencet a Vöröskereszt parancsnokát, Szamuely Tibor és Vántus Károly elvtársakat, hogy minden rendelkezésre álló eszközzel a Dunántúl, valamint a postánál, vasútnál a rendet tartsák fenn és szükség esetén saját személyükben azokat a jogokat is gyakorolják, amelyek a rögtön ítélő forradalmi törvényszékeket illetik meg. Uo 1171. Korvin Ottó 1919. szeptember 27-i vallomásában jelzi, hogy még "legbensőbb embereink feljelentése és pressziója ellenére" is megőrizte objektivitását, így Dr. Tél Ferencet, aki a kegyetlenkedésekről fényképfelvételeket készített és jegyzőkönyveket írt Szamuely feljelentette, de Korvin nem adta át a forradalmi tvsz-nek. Uo 1194.

Hatos Pál

Válasz Apor Péter, Bódy Zsombor és Egry Gábor Rosszfiúk világhorradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története című akadémiai nagydoktori értekezésem bírálatára

gyilkosságot a hatóságok tudomására hozni, s akit emiatt a Tanácsköztársaság saját jogszabályain is minden gátlás nélkül átlépő Szamuely minden formális eljárást mellőzve megkínóztatott. Amelynek következtében a nyomorékká tett, katonai becsületében is összetört katona végleg idegösszeroppanást kapott, és többé nem gyógyult fel megpróbáltatásaiból. 1919 novemberében a fájdalomcsillapítóként szedett veronál-túladagolásban halt meg. Ezek a hosszan idézett részletek mégiscsak több s főként plauzibilesebb ténybeli tudást közölnek a korszak leginkább megosztó vörös terror jelenségéről, mint a Szamuely vélt vagy valós tetteinek ürügyén koholt szélsőjobboldali, antiszemita mítoszok, s az ezeket leleplező, de a diskurzusok mögött lévő ideológiai motivációk dekonstruálásával megelégedő jelenkori historiográfiai elemzések. S nem mellesleg többet közölnek Hajdu Tibornál, aki a források teljességének pontos ismeretében a Fehér-Imre-történetet néhány jól elhelyezett mondattal, bámulatos kognitív ugrásokkal s a döntő ténybeli körülmények elhallgatásával úgy adja elő: „Fehér Imre ezredes, nyilván felsőbb bátorításra, feljelentést tett Szamuely kalocsai „szabálytalanságai” miatt. Ezzel túllőtt a célon, s nem is ért el eredményt, az elkeseredett Lenin fiúk pedig, akik kezdték érezni, hogy a bukás esetén rájuk vár a bűnbak szerepe, elfogták Festetics [Sándor] kedvenc ezredesét, s úgy megverték, hogy szeptemberig kórházi ápolásra szorult. Nem élte túl a forradalmak évét.”¹⁶ A kötet végén a jegyzetek között pedig azt jelzi, „Fehér ezredesnek olyan erélyes bánásmódban volt része, hogy néhány hónappal később meghalt.”¹⁷ Nos, a szavak csalárdsága ezen elbeszélésben nyilvánvalóan tettenérhető. Szamuelynek „szabálytalanságai” vannak, Fehér ezredes viszont „túllő a célon,” ráadásul a később nyilassá lett Festetics Sándor úgymond „kedvenc ezredese.” (Bár erre Hajdu nem hoz forrást.) Hogy is lehetne Fehér ezredesnek igaza, amikor ellenforradalmárok életéért könyörög, s nem akar sebesülteket lelövetni, vagy éppen élve eltemetni? Hajdu szövege alig leplezetten Fehér eljárásának alattomoságát imputálja. A Lenin-fiúk viszont „elkeseredettek,” érzik, hogy ők lesznek a bűnbakok, s ezért kvázi érthető: „erélyes bánásmódban” részesítették a szerencsétlen katonát. Aki ennek következtében, - így Hajdu patetikus retorikával megfogalmazott ítélete - nem élte túl a forradalmak évét.

Lehet, hogy túl hosszan időztem ennél a konkrét történetnél, de szándékosan tettem, hiszen értekezésem Bódy által deficitesnek tartott központi célját szolgálta, azt, hogy „mítoszokon

¹⁶ Hajdu Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság története, Budapest, Kossuth, 1969, 322.

¹⁷ Uo. 439.

Hatos Pál

Válasz Apor Péter, Bódy Zsombor és Egry Gábor Rosszfiúk világorradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története című akadémiai nagydoktori értekezésem bírálatára

innen és túl végre megismerhessük 1919 tavaszának és nyarának lázas időszakát.” Hiszen a vörösteror áldozatai között *ma sem számontartott* Fehér Imre esetének feltárásával igenis a történettudomány eszközeivel cáfolok apologetikus baloldali mítoszokat, ám azzal, hogy kerülöm a nyílt polémiát, közvetlenül nem reflektálok, s főként nem konfrontálódtam Hajdu egyébként a források tükrében védhetetlenül pártos interpretációjára, igyekszem megakadályozni, hogy a történészi munka belterjes diskurzuspárbajba torkolljon, s a szélsőjobboldali mítoszok számára legyen instrumentalizálható. Az eseményekkel egyidejűleg keletkezett források idézésével pedig az olvasónak lehetősége nyílik az erőszak racionálisan felfoghatatlan világába, a tettek történetének szédületesen pergő irreverzibilis folyamatába beleélni magát. (Itt jegyzem meg hogy az értekezésemben idézett 1919 júliusi források a TAGYOB iratanyagában maradtak fenn, nem véletlenül használta ezeket Siklós Andrástól és Hajdu Tibortól Romsics Ignácon át megannyi jeles Tanácsköztársasággal foglalkozó történész is, hiszen ez a kiterjedt, de igen heterogén jellegű forráskorpusz jelentős mennyiségű kortárs, a Tanácsköztársaság idejéből származó dokumentumot őrzött meg számunkra, olyanokat, amelyek máshol meg nem találhatók. Ebben az esetben pontosan ilyet idézek. Éppen ezért a TAGYOB dokumentumok használatával kapcsolatos kifogásban nem érzem magam érintettnek, ráadásul a fentebb említettek miatt az irategyüttes leírása szempontjából sem tartom kielégítőnek annak sommás kijelentését, hogy a „TAGYOB iratanyag az események után a felelősségre vonás körülményei között keletkezett önigazoló, vagy éppen vádló dokumentumok.” Vannak természetesen benne jócskán ilyenek is, olyanok is, vannak benne többé-kevésbé tárgyilagos visszaemlékezések, s ahogy jeleztem a visszaemlékezésekhez, igazoló jelentésekhez csatolt kapcsolt kortárs, a Tanácsköztársaság fennállásának 133 napja alatt keletkezett eredeti dokumentumok is, de persze az alapkérdés a forráskezeléssel kapcsolatban: meg lehet-e határozni az ideális forrást, vagy forrásbázist, ami önmagában elfogadható, s objektív? Definíciószerűen nincs objektív forrás, a kortárs források, az ún elsődleges források éppúgy, mint a visszaemlékezések, számtalan esetben lehetnek manipulatívák, éppen ezért a források, - függetlenül keletkezésük kronológiájától - a lehetőség szerint kontextualizálандók, s ez a történetírói művelet mindig is szükségszerűen töredékes marad, s eredményeiben a Karl Popper-i tudománydefiníció szerint mindig is vitatható. Ezért Egry Gábornak a pszichológiai tényező magyarázati érvényét vizsgáló kérdésére az a válaszom, nem, nyilván nem tartom megmagyarázhatónak a Tanácsköztársaságot pusztán pszichológiai alapon. Márcsak azért sem, mert a Tanácsköztársaság minden egyéni vonatkozása mellett

Hatos Pál

Válasz Apor Péter, Bódy Zsombor és Egry Gábor Rosszfiúk világforradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története című akadémiai nagydoktori értekezésem bírálatára

továbbra is egy tágabb magyarázati konstrukció felől értelmezendő: története a (modern) nemzeti múlt szerves része. Története, pontosabban történetei sohasem lesznek a történelem egyszer s mindenkorra leszögezhető egyetlen igazságává. Históriai pluralistaként azt vallom: mindent el lehet mesélni máshogy is. Ha nem is akárhogyan. Éppen ezért, bár teljesen érvényesnek tartom Apor Péter figyelmeztetését a tágabb nemzetközi összefüggések fontosságáról, - hozzáteszem, bár nem szisztematikusan, de igyekeztem ezekre is utalni értekezésem különböző helyein, - úgy érzem, továbbra is van értelme a Tanácsköztársaságot a „nemzeti” történelem keretein belül vizsgáló elbeszélésnek is – miközben, erre többször utalok, a 133 nap az évekig tartó kelet- és közép-európai forradalmi hullám egyik fontos fejezete is. A nemzeti látószög segítségével lehet leginkább azt a célkitűzésemet is érvényesíteni, amely megpróbálja a Tanácsköztársaság komplex történeti jelenségvilágát kiszabadítani az azt „idegen” jelenséggé megbélyegző, a magyar történelemből kirekeszteni akaró - sajnálatosan a jelenünkben is hatalmas súllyal érvényesülő - emlékezetpolitikai mítoszok fogságából. Azt gondolom erre is alkalmasabb az általam preferált ironikus cselekményesítés, mint a romantikus forradalmi nosztalgia felújított újbaldali patetizmusa. (Innen egyébként könyvem címadásának Bódy és Egry által egyaránt szóvá tett - egyébként szándékolt - ambivalenciája, utólag egyébként készséggel elismerem, hasznos lett volna a Karinthytól parafrázelt történet konkrét kontextusának részletesebb ismertetése is.)

Bár azt gondolom a leglényegesebb kritikai megjegyzésekre részletesen reflektáltam, (elméleti deficit, fogalmiság problematikája, forráskezelés, nemzetközi kitekintés) fontos reagálni a zsidóság és a Tanácsköztársaság közötti viszonyt taglaló fejezet kapcsán Egry Gábor és Apor Péter által kifejtett kritikákra is. Fentebb már idéztem, Egry szerint ez a fejezet túlírt, megállapításai konvencionálisak, s ha jól értem, ennek a kérdésnek szerinte nincs társadalomtörténeti relevanciája, hanem csak történetpolitikai vetülete – egy fejezetnyi terjedelmet biztos nem érdemel meg. Ez utóbbi megállapításával nem értek egyet, a zsidóság és kommunizmus komplex történeti viszonyrendszere Yuri Slezkine-től Jaff Schatzig és Tony Michelsig stb. az elmúlt negyedszázadban - könyvtárnyi előzményre támaszkodva - jelentős történeti irodalmat hozott létre a nemzetközi történetírásban, amely napjainkban is egyre bővül, de a kérdés hazai történetpolitikai vetülete is fontos szempont, a Romsics Ignác történészi kijelentései ellen a 2010-es évek elején indított, baloldali antiszemitizmust manipulatív módon imputáló támadás is rámutatott arra, mennyire instrumentalizált jelenleg is akárcsak a kérdés

Hatos Pál

Válasz Apor Péter, Bódy Zsombor és Egry Gábor Rosszfiúk világhorradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története című akadémiai nagydoktori értekezésem bírálatára

historiográfiai megszólítása, ráadásul ahogy Hajdu Tibor erre időskori interjúiban rámutatott, az ő 1969-es Tanácsköztársaság-monográfiájából sem azért hiányzott ennek a kérdésnek tárgyalása, mert Hajdu szerint irreleváns lett volna, hanem mert tabusították politikai okokból.¹⁸ Történetpolitikai instrumentalizáció és társadalomtörténeti relevancia nem zárja ki egymást ebben a kérdésben sem, s ebben a könyvemre érkezett kritikai ismertetések is megerősítettek, valamint az a történelempedagógiai meggyőződés, hogy ebben a véres mítoszokkal terhelt kérdésben ne engedjük át a teret a bőbeszédű hazudozással házaló konteóknak. Apor kritikájára pedig azt tudom válaszolni, hogy többretegű interpretációmnak csak egy részét képezte a messianisztikus várakozás zsidó aspektusaira való utalás, továbbá világosan jeleztem, hogy a „köztes lét, a metafizikai otthontalanság zsidó tapasztalata korántsem magyarországi jelenség volt, hanem a kommunizmus egyik legfontosabb szellemi szálláscsinálója szerte Kelet-Európában. Senki sem hordozta könnyen „a gyanú 19. századi mestereinek” Marxnak, Nietzschének és Freudnak mohón elsajátított tudását, amelyek kiüresítették a mennyet, legyen az zsidó vagy keresztény...” Meggyőződésem egyébként, hogy van mit még kutatni nemcsak a kommunizmushoz vezető zsidó identitásutak, hanem onnan a zsidóságba (vissza)vezető ösvények tekintetében is. Tordai Zádor Walter Benjaminről szóló nagyszabású filozófiatörténeti esszéjén¹⁹ túlmenően szorosán értekezésem tárgyához tartozóan utalnék itt Vágó Bélának a Halmi József-émlékkönyvben írt hatvan évvel ezelőtti - sajnálatosan alig idézett – rövidségével is úttörő tanulmányára,²⁰ magának Halmi Józsefnek a fehérterror elleni tiltakozás egyik kulcsszemélyiségének jórészt feltáratlan, kommunizmustól a cionizmusig vezető életpályájára, s még inkább az író Bíró Lajosnak a *Zsidók útja* címen a bécsi emigráció korai éveiben közzétett s sajnálatosan szintén elfeledett gondolatgazdag cikksorozatára, amelyben megújult zsidó öntudattal vállalta fel a forradalmak örökségét a progresszív gondolatok „úgyszólván zsidó testőrségét.”²¹ Amelyen saját szerepvállalását is értette. Apor Péternek a generációs frusztrációra, a szociáldemokrata politikai hagyományok hiányára, valamint a társadalmat központi kormányzati beavatkozásokkal vezérelni szándékozó teóriák politikai gondolkodásbeli előtörténetére vonatkozó hiányérzetét részben talán pótolja, hogy ezekkel a

¹⁸ 1918–1919 forradalma és a történeti emlékezet. Hajdu Tiborral beszélget Csoma Lajos. *Eszmélet*, 121. sz. 41.

¹⁹ Tordai Zádor: *Hogyan lehet valaki Európában zsidó Walter Benjamin?* Budapest, Múlt és Jövő Kiadó 2011.

²⁰ Vágó Béla: *Zsidók a forradalmi elit soraiban*. In: Halmi József emlékkönyv, Tel-Aviv, 1969, 78-84.

²¹ Bíró Lajos: *A zsidók útja XIII*. *Jövő*, 1921. augusztus 13, 3.

Hatos Pál

Válasz Apor Péter, Bódy Zsombor és Egry Gábor Rosszfiúk világforradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története című akadémiai nagydoktori értekezésem bírálatára

kérdésekkel, főként az első kettővel az értekezésem előzményének tekinthető *Elátkozott* köztársaságban részletesen foglalkoztam. (Hasonlóképp tudok válaszolni Bódynak arra a kérdésére, hogy miként is képzeljük el akkor a munkásság jelentőségét, szerepét a Tanácsköztársaság történetében, vagy az értelmiségi figurák és a munkásokkapcsolatát. Végülis elvileg a munkásokat központi szerepbe emelő rendszerről volt szó, és már a háború utolsó időszakától sok jele van a szakszervezetekbe tömörült munkások mind nagyobb társadalmi és politikai súlyának is.” Ezzel a kérdéssel az *Elátkozott köztársaság* című könyvemben részletesebben foglalkoztam, s a magyar munkásmozgalom 1919 előtti szakaszát – részben éppen Bódy kutatási eredményeire is támaszkodva - a polgárosodás egy innovatív kísérleti útjaként jellemeztem, hasonlóan a példaképnek tartott német és osztrák szociáldemokrata mozgalom világháborút megelőző dominánsan bersteiniánus-evolucionista személtéhez. Apor Péternek a Tanácsköztársaság idejére vonatkoztatott „politikai gyakorlat felszabadultságára” vonatkozó értelmezési javaslatával azonban kevésbé tudok azonosulni, 1919 nyarán már a progresszív gondolkodás olyan fórumai is ellehetetlenültek, mint a kommunista Kassák Ma című avantgárd folyóirata, vagy éppen az irodalmi-kulturális modernség szimbolikus zászlóshajója, a Nyugat. Egyértelműen politikai okokból. Tomboló éljenzés fogadta júliusban az ízig-vérig liberális Szász Zoltánt, aki az Otthon-körben kimondta, hogy a proletárdiktatúra néhány hónap alatt a legelvetemültebb zsarnokságot valósította meg. „Az, ami most van már rég nem forradalom. Az, ami most van, rémuralom.”²² Ellene küzdeni pedig nem ellenforradalom, hanem szabadságharc. Igaz Szász Zoltán bátor kiállását végül nem merték megbüntetni, Korvin előtt is bátran és félelem nélkül helytállt – majd a Horthy korszakban vágták sítire a szólásszabadságot mindenkivel szemben következetesen érvényesítő újságírókat, de a Tanácsköztársaság politikai fejlődése - amelyben sem Jászinak, sőt végül Kunfinak sem jutott hely, egyáltalán nem a felszabadulás felé haladt a bukása előtt.

Egry Gábornak az egyházüldözéssel és a bolsevizmus metafizikai forradalmával foglalkozó fejezetre tett megjegyzésére, idézem: „...ez a fejezet sem mentes némi ellentmondástól, a bevezető részben Hatos a már 1919-ben is erős és nem csak városi közegben érvényesülő szekularizációs és egyházellenes trendeket mutatja be – érzésem szerint némi túlzással, [... de arra már nem ad választ, hogy ez miként egyeztethető össze azzal, hogy a papok még mindig jelentős bizalmat élveztek a helyi társadalmakban” – utalhatok arra, hogy a választ ugyan

²² Szász Zoltán: Harmadik emelet 12. Emlékeim a bolsevista és Markó utcai fogságból, Bp., 1922, 20.

Hatos Pál

Válasz Apor Péter, Bódy Zsombor és Egry Gábor Rosszfiúk világforradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története című akadémiai nagydoktori értekezésem bírálatára

megtalálhatta volna a fejezetben: “A vallás elleni harc nehéz feladványnak bizonyult: egyszerre hordozta a történelem terhét és a felszabadulás ígérését, mégpedig egy olyan, feltűnően erőszakos „felszabadulását”, amelyre a társadalom túlnyomó többsége nem volt vevő, mivel saját lanyha vallásos élete ellenére is igényelte az egyházak erkölcsi iránymutatását a gyermekek számára.” - ám azt is be kell ismernem egy két hivatkozás korábbi szekularizációval kapcsolatos elméleti tanulmányomból, - vagy éppen a kérdéskör olyan klasszikus elemzőitől, mint David Martin vagy Hugh McLeod - talán segíthetett volna egyértelműsíteni, hogy a szekularizáció nem lineáris természetű, s a szekularizációs és vallásos energiák egyidejű érvényesülését mint bevett szakirodalmi álláspontot fogadja el tőlem is, ahogy egyébként már a Ravasz-életrajzomban is igyekeztem elméleti igénnyel megfogalmazni, hogy “a vallásosság nem csupán egyéni vallásgyakorlatból áll, nem mérhető csak a templomlátogatás gyakoriságával. A vallás intézmény is, amely folyamatosságot biztosít generációk között, s amelybe kapaszkodik egyén és közösség, amikor a mindennapok kontinuumát a történelmi változások összetörik. S mindezeket túl egyfajta metanyelv, amely gazdag szótárral rendelkezik ahhoz, hogy kifejezze azokat a jelenségeket, amelyeket az egyén és közösség egyetemes tapasztalatként él át: úgy mint a vereséget, az elnyomást, a szorongást és a széthullást éppen úgy, mint a győzelmet, felszabadulást, az összetartozást.”²³ Pontosan a vallásosság diakrón és szinkrón mivoltában is plurális fenomenológiája teszi érthetővé a vallási közönyösség és a felekezeti öntudat eklektikus keveredését, a szekularizációs és az azzal ellentétes hatások *egyidejű* érvényesülését korszakunkban, amely felekezeti, etnikailag, társadalmi rétegzettség szerint és regionálisan is megfigyelhető, s amelyre az értekezésem előzményének tekinthető *Az elátkozott köztársaságban* is bőven kitérek.

Ami a munkásság szerepét illeti, Bódy szemrehányásával szemben nyilvánvalóan nem arra gondoltam, hogy egész társadalmi csoportok *minden egyes* tagja “szabadulni akart” volna a munkától, korábbi kritikáim többsége is úgy értelmezte ebbeli fejtegetésemet, hogy a termelékenység kétségtelen csökkenése, a munkafegyelem Varga Jenő és más tanácsköztársasági vezetők által is szóvá tett látványos lazulása szoros összefüggésben állt a korai munkásmozgalom gyakran alulértékelt céljával, amely nem feltétlenül a több bért célozta, hanem inkább a gazdagok - a “leisure class” - másik fontos kiváltságát a szabadidőt próbálta érvényesíteni. Sőt egyre inkább úgy gondolom, hogy a gigantikus május 1-i ünnepek

²³ Hatos Pál: Szabadkőművesből református püspök. Ravasz László élete, Budapest, Jaffa, 2016, 142.

Hatos Pál

Válasz Apor Péter, Bódy Zsombor és Egry Gábor Rosszfiúk világforradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története című akadémiai nagydoktori értekezésem bírálatára

gyakran szóvá tett fényűző kivitelezése elsősorban ennek az eszme- és ideológiai elemzések árnyékában olykor háttérbe szoruló mentalitástörténeti hagyománynak a szempontjából értékelendő elsősorban. Egry kritikájával szemben abban sem látok ellentmondást, hogy a blokádból fakadó nyersanyaghiány és az egyre romló munkafegyelem együttesen okozta a Tanácsköztársaság nyár közepére nyilvánvaló lett gazdasági összeomlását.

Míg Bódy Zsombor arra kérdez rá, hogy véleményem szerint, “ha egy kontrafaktuális gondolkísérletben feltételezzük, hogy a külső környezet semleges a Tanácsköztársaság számára, ez esetben a rendszer képes lett volna tartósan is stabilizálni magát?” a válaszom, hogy annak ellenére elképzelhető, hogy a kortársak nem így gondolták, hiszen tény, hogy a rendszer megdöntéséhez a belső és külső “ellenforradalom” erői semmilyen mértékben nem járultak hozzá aktívan. Egry Gábor felveti az 1919 tavaszi szociáldemokrata – és nem bolsevik – fordulat lehetőségét, amelyet elszalasztott lehetőségként értékel. Egy olyan baloldaliság lehetőségeként, ami a hazát és a haladást képes összekötni. Ami talán – így szól Egry kérdése – “képes lehetett volna megelőzni azt a százéves szellemi polgárháborút, ami Hatos Pál utolsó három könyvének implicit vagy explicit tárgya?” Ez is olyan elmúlt jövőből fakadó alternatíva, amely azt hiszem, amely mindenképpen meghaladja a történetírói elemzés lehetőségeit, viszont úgy vélem 1919 koratavaszán a nem jobboldali alternatívák mögött nagyobb támogatást lehetett volna szervezni, mint a Tanácsköztársaság bukása után, amikor ezek megszervezésére tett különböző liberális-szocdem ihletésű kísérletek sorra összeomlottak. Bódy Zsombor hasonló, a szociáldemokrata párt Horthy-korszakbeli statiszta szereposztására vonatkozó kérdésére is válaszolva, baloldali-liberális regeneráció kísérleteinek összeomlása véleményem szerint szorosan kötődik ahhoz a tényhez, hogy a Tanácsköztársaság bolsevik vezetését a szocdemeknek nem sikerült *önerőből* leváltaniuk. A csak néhány napot megért jószándékú és kijelenthetjük: koncepciózusan demokrata Peidl-kormány - és nem Peyer-kormány – könnyű megdöntése egy viszonylag szervezetlen és világos elképzelésekkel sem bíró kalandor csoport részéről ezt a hirtelen elfogyó politikai potenciál csak visszamenőlegesen detektálható eredendő belső gyengeségét illusztrálta. A *Hideg polgárháború* című könyvemben, mely értekezésem folytatása az agrárdemokrácia és a szociáldemokrata elképzelések összeegyeztethetőségének és lehetséges kompromisszumának szakítópróbáját az 1919 március eleji kaposvári és somogyi eseményekben értem tetten, abban a félelemben, amely a földosztás után vélelmezetten megerősödő konzervatív fordulatot megakadályozó elővágás kívánt lenni, a somogyi

Hatos Pál

Válasz Apor Péter, Bódy Zsombor és Egry Gábor Rosszfiúk világorradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története című akadémiai nagydoktori értekezésem bírálatára

termelőszövetkezeti mozgalom, s Somogy megye kispazda vezetésének puccsszerű ellehetetlenítése, Nagyatádi erőszakos kompromittálása miatt 1919 őszére ez utóbbi elvesztette egyszer- s mindenkorra bizalmát a szocdemekkel való együttműködésben. Más kérdés, hogy a konzervatív-nagybirtokos dominanciájú csoportok felé megnyíló alternatív politikai útkeresése sem vezette – nem vezethette - győzelemre a kistulajdonosi agrárdemokrácia ügyét, hanem lassú haldoklásra ítélte; a meggyengült, kivérzett, illetve kivéreztetett szocdem vezetés pedig elfogadta a számára szintén végzetes kompromisszumot a Bethlen- Peyer paktumban: a budapesti, nagyvárosi - igencsak korláatosnak bizonyult – politikai mozgásszabadság érdekében lemondott a vidékről, s a társadalom, ha úgy tetszik, a proletariátus jelentős részét alkotó mezőgazdasági munkások megszervezéséről. Egry Gáborral egyetérték abban, hogy Nagy Imrének kivégzése előtt sikerült felemelkednie baloldaliként a haza és függetlenség vágyott szintézisének Illyés Gyula életműve által irodalmilag is kanonizált hősi magasába. 1956 forradalmának emlékezete ezért adhat sokkal többet sokkal többeknek 1918-1919 torzóban maradt és diktatúrába torkolló demokratikus és emancipatorikus törekvéseinél.

Ennek persze nem kellett volna szükségszerűen így lennie. Bódy Zsombor bírálatának végén felvetett kérdéseire: “Valóban úgy gondolja-e a szerző, amint a munkából számomra kitűnt, hogy nem érdemes hatókokat, oksági összefüggéseket keresni a történeti események mögött, s nemhogy teleológiát, de még koherenciát, sem találhatunk a történeti folyamatokban? Hiszen azt írja a bevezetőben, ‘aligha helytálló a történelmi eseményeket bármiféle racionalitás érvényesüléseként tálalni’ Valóban az irracionalitás birodalma a történelem?” - nyilvánvalóan képtelenség meggyőzően válaszolni. Engem történészi kutatópályám eddigi három évtizede nem győzött meg sem Condorcet, sem Hegel, sem Collingwood igazáról, attól függetlenül, hogy nagyszabású életművük továbbra is termékeny táptalaja az emberiség jobbításába vetett hitnek – vagyis inkább illúzióknak. A történelem szekuláris filozófiákba ágyazott racionális értelmezései azt az alaptalan reménytelen táplálják, hogy a történetírás morális iránytűként szolgálhat, hogy valamiképpen igazságtétel, sőt ítélőszék, pedig inkább – sírbatétel, temetés.²⁴ De ez se kevés. Paul Ricoeur a történetírási műveletet a temetés, a sírba helyezés társadalmi szertartása írásbeli megfelelőjének tekinti: „A sírhely ugyanis nem csupán városaink egy különálló helye, az a hely, amelyet temetőnek nevezünk, és ahová az élők porrá váló maradványait helyezük el. A temetés egy cselekvés, a földbe helyezés cselekvése. Ez a gesztus

²⁴ Michel de Certeau: L'écriture de l'histoire i.m. 118-119.

Hatos Pál

Válasz Apor Péter, Bódy Zsombor és Egry Gábor Rosszfiúk világorradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története című akadémiai nagydoktori értekezésem bírálatára

nem egyszeri; nem korlátozódik a temetés pillanatára; a temetés megmarad, mert megmarad a temetés gesztusa; útja megegyezik a gyász útjával, amely az elvesztett tárgy fizikai hiányát belső jelenlétté alakítja. A temetkezés, mint anyagi emlékmű, így a gyász tartós jelképévé válik, a temetkezés gesztusának emlékeztetőjévé. Ez a temetkezés gesztusa, amelyet a történetírás írásba önt...”²⁵ Szerintem ez utóbbi cselekvés is ad annyit a történésznek, nekem legalábbis mindenképp, mint a kauzalitás közkeletű és gyakran ellentmondásos morális elvárásoktól ötvözött bálványa. A sírbatétel, ahogy Ricoeur a történészi gyakorlat motivációs sorvezetőjeként megfogalmazta, nem csak az emlékezetnek, hanem a felejtésnek, - s ami még fontosabb - a megbocsájtásnak is teret ad.

²⁵ Paul Ricoeur: *La mémoire, l'histoire, l'oubli*. Paris, 2000, Paris, Le Seuil, 2000, 476.